

Některá substantiva s velkým a malým počátečním písmenem

ZDENĚK SALZMANN

Tento článek se zabývá počátečními písmeny stejných substantiv – kolem sta se jich píše buď s velkým písmenem, nebo s malým; záleží na tom, jde-li o vlastní jméno, anebo o obecné jméno odvozené od vlastního. Zde nabízím malý výčet příhodných příkladů. Podle biblického podání byli *Adam* a *Eva* první lidé stvoření Bohem. Protože byl Adam stvořen bez oděvu, nahý člověk se občas nazývá *adam*. *Goliáš* byl obr, kterého malý David zabil prakem. Velký a silný člověk se označuje jako *goliáš*, jako ve frázi *to byl ale goliáš!* [veliký člověk]. *Jidáš* byl jediný z dvanácti Ježíšových apoštolů, který se dopustil zrady. Jeho jméno, *jidáš*, se časem stalo obecným názvem pro zrádce nebo falešného člověka, jako například ve frázi *jidášem se stal pro peníze*. *Lazar* byl Ježíšův přítel, kterého Ježíš vzkřísil z mrtvých; proto se *lazarem* nazývá nemocný člověk a ubožák, a říká se *leží jako lazare* [nemocen]. *Samaritán* byl obyvatel země a města Samaří v Palestině; o člověku, který poskytuje pomoc svému bližnímu a ošetřuje ho, se říká, že je *samaritán*.

Šalomoun (psaný a vyslovovaný i jako *Šalamoun*) byl Davidův syn, král známý svou moudrostí a bohatstvím. Obecně řečeno, *šalomoun* je moudrý a hloubavý člověk. *Čingischán* byl ve 12. století Mongoly zvolen chánem a přijal název Čingis (*chán* byl titul mongolského náčelníka). Slovem *čingischán* se označuje tvrdý, ukrutný dobyvatel, jako v otázce *Což cesarů a džingischánů dost ještě není v dějinách?* (Jaroslav Vrchlický, žil 1853–1912). Slovo se dříve psalo a vyslovovalo se začátečním *dž*. *Xantipa* bylo jméno Sókratovy manželky; byla to prý zlá a hašteřivá žena. Slovem *xantipa* se podle toho nazývá hašteřivá žena, jako ve frázi *jeho manželka je ale xantipa!*. *Enšpígl* (z německého *Eulenspiegel*) je šprýmař z německých a vlámských lidových vyprávění. Slovem *enšpígl* se označuje šprýmař, taškář a šibal, jako ve frázi *je to takový enšpígl!* [čtverák].

Honza je pohádková osoba dobromyslného, prostého, ale statného vesnického mladíka; slovem *honza* se míní dobrácký hlupák, často ve frázi *to je ale honza!*. *Karkulka* (často také Červená karkulka) je jméno děvčátka, které v pohádce nosilo červený čepeček. Slovo *karkulka* je druh dětského čepečku, například ve větě *Děťátko spalo na kolébce*,

s rozvázanou karkulkou (Karel M. Čapek-Chod, žil 1860–1927). Kulihrášek byl pohádkový silák maličké postavy, např. *Narodil se jí třetí syn Kulihrášek, ten draka zabil* (Jan Herben, žil 1857–1936). Velmi malé dítě se někdy expresivně nazývá kulihrášek, jako ve větě „*Tahle ta, ukázal na ostráhanou Mařenku, „to je můj kulihrášek“*“ (Matěj A. Šimáček, žil 1860–1913). Popelka je pohádková bytost prosté, pracovité a odstrkované dívky; její sestry vždycky mají přednost. Druhý význam je například ve větě *To víte, já, ubohá popelka, já sedávám doma* (Sofie Podlipská, žila 1833–1897). Zlatovláska je princezna s vlasy jako zlato z jedné české pohádky. Děvče s vlasy připomínajícími zlato je nazývané zlatovláska, jako například ve větě *s levé strany k Dagmarě se druží smavý zástup sličných zlatovlásek* (Svatopluk Čech, žil 1846–1908). Robinson je nejen rodné jméno hrdiny románu Daniela Defoa, ale i ten, kdo žije soběstačně a osaměle, je takzvaný robinson (také psané a vyslovované robinzon). Švejk je prostý voják a hlavní postava románu Jaroslava Haška, ale i muž s předstíranou naivitou, takzvaný švejk, obecně řečeno šprýmař a ulejšák, tak jako ve větě *Vypadají [železničáři ve špatných uniformách] jak „švejkové“* (Rudé právo). Don Juan byla osoba španělského šlechtice a svůdce žen; slovem *donchuán* se mívá světák, záletník, a hlavně velký svůdník. Don Quijote byl hrdina románu Miguela de Cervantese, byl to idealizovaný snílek; *donkichot* je pošetilý člověk usilující o nemožné věci.

Tatar je člen národa obývající Tatarstán. Slovo *tatar* označuje člověka, s kterým je nesnadné se domluvit, spíše vůbec se nedomluvit, tedy hloupý člověk. Toto slovo se např. vyskytuje ve větě *Raděj do vody skočit, než s takovým tatarem živa být* (Gabriela Preissová, žila 1862–1946). Vandal byl příslušník starého germánského kmene, který kdysi zničil Řím. Slovem *vandal* se nazývá člověk, který surově ničí staré cenné věci, jinými slovy barbar, jako ve větě *s obdivem hledím na těch několik budov, které v bouřích staletí, v řádění vandalů až po dnešní den uchránily bývalou svoji podobu* (Svatopluk Čech). Viking (Norman) byl obyvatel severní Evropy, člen vikingských výprav. Slovo *viking* označuje bojovníka kmenů, které podnikaly nájezdy do jiných zemí. Arab je člen několika národů, které obývají Přední Asii a severní Afriku. Slovem *arab* se označuje kůň orientálního původu, takzvaný arabský kůň. Cikán je už starší jméno, dnes neužívaný název příslušníka indického původu; *cikán* je buď staré jméno snědého, opáleného člověka, anebo slouží jako nadávka pro tuláka, bezbožníka a člověka se špatnými tělesnými nebo povahovými

vlastnostmi, například ve větě *Takoví cikáni, máma s dcerou, s vlastním tátou se nemohly srovnat, musil od nich z domu* (Karel V. Rais, žil 1859–1926). *Mohykán* je název člena severoamerického indiánského kmene. Slovo *mohykán* označuje člověka, který zbyl jako poslední z nějaké společnosti. *Turek* je člověk bydlící v Turecku, a jako *turek* značí mletou kávu přelitou horkou vodou, takzvanou tureckou kávu. *Rus* je člověk, který žije v Rusku, a *rus* je hmyz, který žije v neudržovaných lidských obydlích; nejspíš jde o slovo přejaté z polštiny, kde se používá pro označení daného národa. Podobně i slovo *šváb*: původně jde asi o název *Švábů*, obyvatelů Švábska. Od toho máme slova *Šváb* a *šváb*; označení pro brouka bylo použito nejspíš z důvodu podobnosti s příslušníky daného národa. Mohamedovi se někdy říká *Prorok*; s malým písmenem je *prorok* ten, kdo předpovídá budoucí události nebo, zkratka, je věštec.

Faun byl ve starořímské mytologii ochránce dobytka a bůh plodné síly. Slovo *faun* znamenalo a znamená smyslného člověka. *Grácie* byla v římské mytologii jedna z bohyň půvabu. Slovo *grácie* je tedy půvabná mladá žena. *Moloch* byl v mytologii některých národů bůh slunce, ohně a války. Slovem *moloch* se vyjadřuje všechno, co ničí člověka. *Múza* (také psané *Musa*) je v řecké mytologii jedna z ochránek věd a umění; *múza* je inspirace, zvláště básnická. *Nestor* byl nejstarší řecký účastník trojské výpravy; *nestor* je nejstarší osoba v dané společnosti, stařešina. *Štěstěna* je bohyně štěstí; dítě *štěstěny* má ve všem štěstí. *Titán* je jeden z dvanácti obrů božského původu. Slovo *titán* znamená velikán, to jest ten, kdo vyniká svými vlastnostmi; například se může říci o Mozartovi, že byl hudební titán. *Venuše* je v řecké mytologii bohyně lásky a krásy; ženě, která předčí jiné svou krásou, se někdy říká *venuše*. *Vesna* je v slovanské mytologii bohyně jara; básnicky *vesna* je jaro, jako ve větě *Vždy vesnu stejně vítáme* (Antal Stašek, žil 1843–1931).

Závěrem uvedu abecední seznam odvozených slov od slov vlastních: adam, arab, cikán, čingischán, donchuán, donkichot, enšpígl, faun, goliáš, grácie, honza, jidáš, karkulka, kulihrášek, lazar, mohykán, moloch, múza, nestor, popelka, prorok, robinson, rus, samaritán, šalomoun, štěstěna, šváb, švej, tatar, titán, turek, vandal, venuše, vesna, viking, xantipa, a zlatovláska. Je jich však mnohem více, než zde uvádíme.